

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

ANDREJ SCHEGLOV

”Uppror, buller och obestondh”

*Några anmärkningar beträffande diskussionen kring
Västgötaherrarnas uppror*

I riket ähr nu stort buller,
västgöthen war intet huller
kungen, wtan gören oroo,
at framgångh har then lutherska troo.

Johannes Messenius¹

Inledning

Det har alltid varit intressant för historikerna att studera uppror och andra sociala konflikter, särskilt när det handlar om sådana konflikter som visar hur folket reagerar på förändringar i samhället. År 1529 skedde en resning i Sverige som brukar kallas för västgötaherrarnas uppror. Dess historia återspeglas i talrika dokument, bland annat i kung Gustav Vasas brev. Den beskrevs även i en rad krönikor. Den äldsta av dem är en krönika om Gustav Vasa som skrevs i mitten av 1500-talet av Västerås-biskopen Peder Svart. I denna krönika hävdas att upproret initierades av de ledande västgötska magnaterna – Ture Jönsson, Måns Bryntesson och flera till. Det sägs i krönikan att västgötaherrarnas agitation hade framgång i vissa delar av Småland, där ett uppror startades av bönderna och borgarna under ledning av Jönköpings borgmästare Nils Arvidsson. Men i Västergötland, berättar krönikeskrivaren, lyckades de upproriska frälsemännen inte få folkets stöd. Vid ett möte på Larvs hed beslutade västgötarna att inte bryta sin trohetsed mot kungen, och detta ledde till att upproret miss-

1. Johannes Messenius, 'En Lustigh och trowärdig chrönika om Stocholm', Carl Silfverstolpe (red.), *Historiskt bibliotek*, band 1 (Stockholm 1875), s. 142.

lyckades.² Dokumenten bekräftar Svarts berättelse till en viss del, men de berikar och korrigerar den också. Det framgår av dokumenten att västgötaherrarnas uppror inte bara var ett försök till en adlig kupp utan också ett folkuppror som spred sig över stora delar av södra Sverige där folket protesterade mot Gustav Vasas politik, särskilt hans reform av kyrkan.

Under 1800-talet väckte västgötaherrarnas uppror intresse bland historieforskarna. Alfred Gustav Ahlquist ägnade en avhandling åt upproret.³ Ahlquist kom till slutsatsen att det initierades av de västgötska frälsemännen, och att upproret var en reaktion på Gustav Vasas inrikespolitik, i synnerhet hans kyrkoreformer. Ahlquists resultat bekräftar med andra ord Svarts berättelse.

Lars-Arne Norborg satte dessa slutsatser i tvivel i sin artikel från 1961. Norborg poängterade att västgötaherrarnas uppror inte var ett misslyckat kupp försök utan en bred folkresning, och att det bör ha funnits andra motiv bakom detta uppror än frågan om reformationen.⁴ Norborg lanserade en teori vars huvudidé lyder så här: Motsättningarna mellan Gustav Vasa och Västergötlands frälse vad gäller handelspolitiska intressen skapade en förutsättning för ett uppror mot kungen. Gustav Vasa och hans anhängare planerade att annullera Lübecks stora handelsprivilegier i Sverige och bedriva direkt utrikeshandel via Östersjön. För de västgötska frälsemännen var det emellertid gynnsamt att idka handel genom hamnarna vid Västerhavet, och därför stred kungens planer mot deras intressen. Enligt Norborg var det detta som låg bakom västgötaherrarnas konflikt med kungen.

I en polemisk artikel godkände Sven Kjällerström delvis Norborgs resultat, men invände att orsakerna till upproret var olika och att frågan om religionen hur som helst spelade en viktig roll. Kjällerström analyserade västgötaherrarnas uppror i ett internationellt sammanhang. Vid riksdagen i Speyer beslutade de tyska furstarna att bekämpa reformationen, och detta kunde enligt Kjällerström ha inspirerat motståndarna till reformationen i Sverige.⁵

-
2. Se exempelvis Peder Svart, *Konung Gustaf I:s krönika*, utg. Nils Edén (Stockholm 1912), s. 122–137; Peder Svart, *Gustav Vasas krönika*, utg. Gunnar T. Westin (Stockholm 1964), s. 151–167.
 3. Alfred Gustav Ahlquist, *Om oroligheterna i Småland och Västergötland år 1529* (Uppsala 1863).
 4. Lars-Arne Norborg, 'Västgötaherrarnas uppror', *Scandia* 27 1961, s. 235–297.
 5. Sven Kjällerström, 'Västgötaherrarnas uppror', *Scandia* 29 1963, s. 1–93.

Norborgs teori om de handelspolitiska förutsättningarna till upproret kritiserades år 2000 av Martin Berntson som förklarade att denna teori saknar stöd i källorna.⁶ Några år senare kom jag själv till liknande slutsatser i min monografi om den svenska reformationen. Enligt min uppfattning måste religiösa och politiska intressen ha spelat en viktigare roll i västgötherrarnas uppror än splittringen vad gäller frågan om Lübecks privilegier och handeln med Nederländerna.⁷

År 1998 gjorde Peter Reinholdsson ett försök att klassificera de svenska upproren under senmedeltid och tidigt 1500-tal med hänsyn till ”dilemmat Porsjnev–Mousnier”, det vill säga frågan om huruvida medeltida och äldre nutida bondeuppror skulle betraktas som folkresningar eller som krig där representanterna för de övre klasserna använde bönderna som krigsfolk.⁸

Reinholdsson sätter sin forskning i samband med frågan om förändringarna i det svenska språket. Senmedeltida uppror kallades för ”resningar” eller ”uppresningar” på yngre fornsvenska. Reinholdsson anser att detta begrepp återspeglar det faktum att den här typen av rörelser var inre fejder som fördes under magnaternas ledning. Under Gustav Vasas tid kom ett nytt ord – ”uppror” – in i det svenska språket. Enligt Reinholdsson återspeglar denna förändring det faktum att de svenska resningarna fick karaktär av en folkets protest. I samband med denna teori ställer Reinholdsson frågan om västgötherrarnas uppror: han uppfattar det som den sista stora medeltida resningen i Sverige.⁹

-
6. Martin Berntson, ”Västgötherrarnas uppror” – Ett försök till nytolkning, *Kyrko-historisk årsskrift* 2000, s. 97–116. Se även Berntson, *Mässan och armborstet. Uppror och reformation i Sverige 1525–1544* (Skellefteå 2010), s. 153–155.
 7. Se Andrej Scheglov, *Vesterosskij riksdag i natjalo Reformacii v Sjvecii* (Moskva 2008), s. 151–177.
 8. Här finns det skäl att påminna om hur diskussionen mellan de två nämnda specialisterna uppstod. År 1948 publicerade den ryske historikern Boris Porsjnev en monografi om en rad uppror som ägde rum i Frankrike under 1600-talet. Porsjnev tolkade dessa rörelser som ett exempel på folkets klasskamp mot feodaltherrarna. Porsjnevs bok väckte intresse inte bara i Ryssland utan även i andra länder. År 1953 trycktes en tysk översättning i Östtyskland, och år 1963 utkom en fransk översättning i Frankrike. Roland Mousnier, en erkänd fransk historiker, ställde sig kritisk till Porsjnevs tolkning och påpekade bland annat att det var just representanterna för de högre klasserna som initierade 1600-talets franska uppror och blev deras ledare.
 9. Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala 1998).

Det är dessa aspekter av debatterna kring västgötaherrarnas uppror som har intresserat mig. I den här översikten kommer jag att betrakta 1529 års uppror utifrån tre perspektiv: 1) det historiografiska, 2) det språkliga och 3) det teoretisk-metodologiska. Samtliga tre aspekter är viktiga för diskussionen om upprorets karaktär.

En historiografisk nyans: Hur ska vi uppfatta Lars-Arne Norborgs insats i forskningen om Västgötaherrarnas uppror?

I modern historisk forskning rörande västgötaherrarnas uppror presenteras forskningsläget på följande vis: 1) historikerna som kom före Norborg skulle ha rättat sig efter den beskrivning som finns i Peder Svarts krönika och uppfattat detta uppror som ett försök till en statskupp. Norborgs nya tolkning blev, med Martin Berntsons ord, ”som en rakkniv i förhållande till den tidigare forskningen i ämnet”.¹⁰ Även i sin monografi *Mässan och armborst* hävdar Berntson att Norborgs uppsats markerade ett genombrott i forskningen om västgötaherrarnas uppror:

Den skildring av ”Västgötaherrarnas uppror” som vi finner i Peder Svarts krönika har fram till mitten av 1900-talet i stor utsträckning präglat synen på händelserna [...] Under en lång tid var den gängse uppfattningen att ”Västgötaherrarnas uppror” organiserades och initierades av ”Västgötaherrarna” [...] Denna bild av upproret, vilken i stor utsträckning var präglad av framställningen i Peder Svarts krönika, ifrågasattes år 1961 av Lars-Arne Norborg.¹¹

En liknande uppfattning beträffande Norborgs insats för forskningen om västgötaherrarnas uppror finner vi i en artikel av Sven Kjällerström.¹² Och Norborg hävdade själv att de äldre historikerna i hög grad skulle ha följt Peder Svart i sina studier av västgötaherrarnas uppror.¹³ Norborg anmärkte emellertid att det fanns historiker före honom som kom fram till att detta uppror var en farlig folkresning. Dessa histo-

10. Berntson, ”Västgötaherrarnas uppror”, s. 98.

11. Ibid., s. 136. Jämför Berntson, ’Magnus Haraldsson och ’Västgötaherrarnas uppror’ 1529’, i *Magnus Haraldsson och hans samtid* (Värnamo 2009), s. 115–116, 119.

12. Se Kjällerström, ’Västgötaherrarnas uppror’, s. 9.

13. Jämför med följande uttalande av Norborg: ”Den klassiska skildringen av 1529 års uppror har givits av Peder Svart. Hans framställning är så litterärt lysande och så suggestiv, att den till väsentliga delar bestämt historikernas uppfattning av händelseförloppet ända in i modern tid”. Norborg, ’Västgötaherrarnas uppror’, s. 236.

riker var Gottfrid Carlsson och Ivan Svalenius.¹⁴ Redan detta betyder att det skulle vara riktigare att jämföra Norborgs uppsats med en länk än med en rakkniv.

Frågan om Norborgs bidrag till diskussionen kring västgötaherrarnas uppror förtjänar intresse än i dag. Våra föreställningar om historieskrivningen har ändrats under de senaste decennierna, och vi ställer oss ofta kritiska mot de uppfattningar som vi påträffar i 1900-talets historieskrivning. Vad gäller de moderna specialisternas mening att Ahlqvists uppfattning skulle ha varit starkt påverkad av Peder Svart, måste jag först och främst anmärka att Ahlqvist *inte använde sig av Peder Svarts krönika*. Han hänvisar i stället till två krönikor som skrevs av senare författare – Rasmus Ludvigsson och Per Brahe den äldre. Dessa krönikor bygger i hög grad på Svarts berättelse, men de innehåller även ändringar och tillägg. Även dessa krönikor använder Ahlquist i en begränsad utsträckning. Bland de cirka 150 källhänvisningar som finns i Ahlqvists avhandling är bara tre hänvisningar till Per Brahes krönika och därtill endast en till Rasmus Ludvigssons arbete. Ahlqvist föredrar att grunda sin framställning på dokument.

Ahlqvists avhandling om västgötaherrarnas uppror uppfattas i dag givetvis som en gammaldags studie. Författaren är partisk, och dessutom står det klart att han inte tillämpar någon källkritik. Vi kan emellertid lyfta fram vissa drag i Ahlqvists avhandling som markerar en övergång till en modernare typ av historieforskning. Ahlqvist föredrar, som jag har anmärkt, dokument framom berättande källor. Han ägnar även uppmärksamhet åt ekonomiska faktorer som förutsättningar för politiska aktioner. Han har också en modern, rationell syn på reformationen. Han anmärker att politiska ändamål kanske spelade en större roll för Gustav Vasa än religiösa motiv. Ahlqvist försöker teckna historiska porträtt av deltagarna i västgötaherrarnas uppror och klarlägga deras motiv och intressen. Överlag kan det konstateras att Ahlqvists avhandling är ett analytiskt verk. Ahlqvist kom till slutsatser som delvis sammanföll med Peder Svarts syn på upproret, men han skapade en modernare framställning.

I de senare arbetena togs ytterligare steg framåt. Som exempel kan anföras Enoch Ingers monografi *Bonden i svensk historia*. Ingers anser att västgötaherrarnas uppror var både en statskupp och en folkresning.

14. Se Norborg, 'Västgötaherrarnas uppror', s. 236.

Tonvikten i Ingers bok läggs inte på Peder Svarts och andra krönikeskrivares berättelser, utan på dokument.¹⁵ Slutsatsen att västgötaherrarnas uppror inte bara var en adlig kupp utan även ”en gemensam angelägenhet för befolkningen i Västergötland och västra Småland” drogs alltså redan före Lars-Arne Norborg. Det nya i Norborgs uppsats består i ett försök att klarlägga de ekonomiska förutsättningarna för västgötaherrarnas uppror. Det bör dock anmärkas än en gång att redan Ahlqvist pekade på vikten av ekonomiska motiv i detta uppror. Ahlqvist gav en enkel förklaring: det var kungamaktens expansion, kyrkoreduktion och skattetryck som väckte missnöjet hos västgötaherrarna. Norborg lanserade i stället en spekulativ teori om handelspolitiska motsättningar som förutsättningar för upproret. Det kan också noteras att Norborg säger emot sig själv på en punkt: i början av sin artikel vänder han sig mot uppfattningen att upproret skulle ha initierats av Ture Jönsson och andra västgötska frälsemän, men längre fram i texten ansluter han emellertid sig till den nämnda uppfattningen.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera följande: Lars-Arne Norborgs artikel var en betydande insats inom forskningen om västgötaherrarnas uppror. Denna artikel måste dock snarare betraktas som ett viktigt led i denna forskning än som ett revolutionärt arbete.

”Obestond, opror och twist”: Västgötaherrarnas uppror ur ett språk-historiskt perspektiv

Frågan om västgötaherrarnas uppror är i dag intressant även ur ett språkhistoriskt perspektiv. Som jag anmärkte ovan, anser Peter Reinholdsson att förändringen i terminologin återspeglade förändringen i resningarnas karaktär. De medeltida resningarna var, enligt Reinholdsson, inget annat än krig som initierades av frälsemän. De uppror som ägde rum under 1500-talet skulle däremot ha varit verkliga folkuppror, anser Reinholdsson. Under denna tid ökade kungamaktens påtryckningar, vilket ledde till att folket gjorde motstånd. Reinholdsson slår dock fast att det fanns en period ungefär från 1520-talets början och fram till 1500-talets mitt då begreppen *uppror* och *uppresning* användes som synonymer.¹⁶ Reinholdsson anmärker att man kan se denna tendens i de källor som rör västgötaherrarnas uppror:

15. Enoch Ingers, *Bonden i svensk historia*, del 1 (Stockholm 1943), s. 149–152.

16. Se Reinholdsson, *Uppror eller resningar?*, s. 104–105.

Också i samband med ”Västgötaherrarnas uppror” 1529 användes ordet utan synlig fasthet i betydelsen. De östgötska sändebuden som i slutet av april sändes av kungen för att förhandla med västgötarna använde ordet ”opror” omväxlande med orden ”twist”, ”twedrekth”, ”wpresning” och ”parlamente”.¹⁷

Även Martin Berntson kommer in på frågan om begrepp som betecknade uppror under tidigt 1500-tal. Berntson slår fast att vi när det gäller denna fråga är ”till stora delar hänvisade till statsmaktens terminologi och beskrivningar, och dessa är i sin tur knappast homogena”.¹⁸ Berntson kommer fram till att det fanns flera begrepp under 1500-talet som betecknade uppror i det svenska språket och som användes som synonymer: ”Begreppen resning, uppror, buller, rop, upplop var [...] under 1500-talet utbytbara termer för de oroligheter som riktades mot regeringsmakten.”¹⁹

Resultaten av min egen undersökning beträffande den terminologi som användes för att karakterisera västgötaherrarnas uppror presenteras i följande tabell:

Källa	Författare, datum, adressat	Terminologi
Gustav I:s krönika	Peder Svart	buller (när det handlar om smålänningarnas uppror); handel (vid beskrivningen av Västgötaherrarnas resning)
GIR VI, s. 27–29	Gustav Vasa till invånarna i Västergötland, den 6 april 1529.	wpstötning, obestond, opror och twist, perlemente, twist och twedrekt
GIR VI, s. 29	Gustav Vasa till marsk Lars Siggesson, den 11 april 1529.	Kungen meddelar att smålänningarna ”haffue kastedtt sig wp emote oss”. Kungen ber om ett råd, ”huru thetta rwmor affstillas mågh”.
GIR VI, s. 30–33	Gustav Vasa till invånarna i Kalmar och i hela Östergötland, den 14 april 1529.	Kungen berättar att några smålänningar har företagit ” fäjd oc wpror ”. ²⁰ Kungen uppfattar detta som ” jnyrdis twedrekth ”, ” obestonnd ” och ” opror ”. ²¹

17. Reinholdsson, *Uppror eller resningar?*, s. 105, not 10.

18. Berntson, ”Västgötaherrarnas uppror”, s. 32.

19. *Ibid.*, s. 34.

20. *Konung Gustaf den förstes registratur VI*, utg. av Victor Granlund (Stockholm 1875), s. 30, (i fortsättningen GIR VI).

21. GIR VI, s. 31–32.

Källa	Författare, datum, adressat	Terminologi
GIR VI, s. 33–34	Gustav Vasa till en fogde i Småland, den 14 april 1529.	Kungen betecknar upproret i Småland som ” inrikis opror och obestond ”. Han noterar att ”almoghen wid Jöneköping är oprest tiil olydhe ”. ²²
GIR VI, s. 33–38	Gustav Vasa till Linköpings domkapitel, den 16 april 1529.	Kungen kallar smålänningarnas uppror för ” obestond ” och för ” buller ”. ²³
GIR VI, s. 39	Gustav Vasa till Upplands ridderskap, frälse och fogdar, den 16 april 1529.	Kungen beskriver smålänningarnas uppror som ” wpror, buller och obestondh ”, samt som ” obestond elle buller ”. ²⁴
GIR VI, s. 40–41.	Gustav Vasa till invånarna i Småland, den 16–20 april 1529.	Kungen kallar upproret för ett ”obestond”. ²⁵
GIR VI, s. 41–42.	Gustav Vasa till borgarna i Jönköping, den 16–20 april 1529.	Kungen omnämner ryktena om att Uppland skulle ha ” oprest emot oss” och förklarar att dessa rykten är falska: ”jnthet sådant wbestondh på färde är”. ²⁶
GIR VI, s. 43–44.	Gustav Vasa till greve Johan av Hoya, den 16–20 april 1529.	Kungen meddelar att Smålands allmoge tillsammans med Jönköpings borgare har påbörjat ett ” obestondh och opror ”. ²⁷
GIR VI, s. 44–45.	Gustav Vasa till invånare vid Kopparberg, den 20 april 1529.	Kungen kallar smålänningarnas resning för ” obestond ”, ” wpror ” och ” buller ”. ²⁸ Kungen tror att invånarna vid Kopparberget inte ska företa sig ”någhet obestondh opror eller örlige ” och att de inte ska delta i smålänningarnas ” obestånd eller buller ” som kungen längre fram kallar för ”twist oc twedrekt”. ²⁹
GIR VI, s. 46–48.	Gustav Vasa till allmogen i hela Sverige, den 20 april 1529.	Kungen kungör att människorna som bor i Jönköping med omnejd har ” kastadt seg wp emote oss till jth nyth buller oc obestandh ”. Längre fram i brevet betecknar han detta uppror som ” twedrekt oc obestandh ”. ³⁰

22. GIR VI, s. 33.

23. GIR VI, s. 38.

24. GIR VI, s. 39–40.

25. GIR VI, s. 41.

26. GIR VI, s. 41.

27. GIR VI, s. 43.

28. GIR VI, s. 44.

29. GIR VI, s. 45.

30. GIR VI, s. 46–47.

Källa	Författare, datum, adressat	Terminologi
GIR VI, s. 50.	Gustav Vasa till mästern Jören Turesson, domprosten i Uppsala, den 23 april 1529.	Från denna tid börjar kungen presentera upproret som inte bara smålänningarnas resning utan även västgötarnas. Han undervisar mästern Jören om ett ” opror szom begint är emothe osz j Småland och westergötland”. ³¹
GIR VI, s. 50–51.	Gustav Vasa till mästern Jöns i Linköping, den 23 april 1529.	Kungen berättar om ”thet obestondh som ther forretaghen i Småland”. Längre fram i brevet kallar han denna rörelse för ” obestondh ”, ” twedrekt ” och ” opror ”. ³²
GIR VI, s. 53–55.	Gustav Vasa till invånarna i Dalarna, den 24 april 1529.	Kungen meddelar följande: ”[...] nogra dandemen nidre i Smålandh [...] haffua siig företagit jth obestond , oc gjort ther en jnbyrdis twedrekt och opresning emot oss”.
GIR VI, s. 56–57.	Gustav Vasa till Linköpings domkapitel, den 24 april 1529.	Kungen kallar rörelsen i Småland och Västergötland för ett ” obestond ”. ³³
GIR VI, s. 57.	Gustav Vasa till frälset i Uppland, den 25 april 1529.	Kungen berättar att några smålänningar och västgötar har företagit ett ” Oråd oc ganske stort obestondh ”. ³⁴
GIR VI, s. 57–59.	Riksrådet till inbyggarna i hela Sverige, den 25 april 1529.	Riksrådet (eller snarare några uppsvenska magnater som fortfarande var kungen trogna) meddelar att ” Ridderskapet oc there medtholdh haffue resth och wpsat them emotte oss oc there edh och redeligheet ”. På detta vis börjar ett nytt skede i den officiella representationen av detta uppor: Det förklaras att resningen initierades av stormännen, och man hävdar att upprorsmännen har brutit sin trohetsed. Det nämnda upproret, liksom andra sådana uppor, karakteriseras nu i den officiella propagandan som inbördes krig – ” jnbyrdis örlige oc twedrekt ”, ” jnbyrdis örlige oc wpresningar ”. ³⁵
GIR VI, s. 67 – 69.	Gustav Vasa till Johan av Hoya, den 29 april 1529.	Från denna tid börjar kungen beskriva upproret som ett förräderi . ³⁶
GIR VI, s. 85.	Gustav Vasa till invånarna i Hälsingland, den 6 maj 1529.	Kungen kallar händelserna i Småland och Västergötland för ” forrederj vporr och obeståndh ”.

31. GIR VI, s. 50.

32. GIR VI, s. 51.

33. GIR VI, s. 56.

34. GIR VI, s. 57.

35. GIR VI, s. 58–59.

36. GIR VI, s. 68. Jämför GIR VI, s. 76.

Min studie av den terminologi som finns i källorna rörande västgötaherrarnas uppror har lett mig till följande slutsatser. Peder Svarts krönika är inte särskilt rik på begrepp som betecknar uppror. En gång använder Svart ordet *buller* när han berättar om smålänningarnas resning. Vid ett tillfälle använder han begreppet *handel* när han talar om de upproriska smålänningarnas revolt.

De dokument som handlar om västgötaherrarnas uppror är där- emot rika på ord med betydelsen ”uppror” eller ”resning”. I de brev av Gustav Vasa som skrevs före den 23 april ser vi att kungen uppfattade denna resning som ett uppror av Jönköpings borgare och småländska bönder. Den här synen på upproret återspeglades i den terminologi som kungen använde då han kallade detta uppror för ”buller” och ”rwmor”. Men redan i detta skede betecknade Gustav Vasa upproret som ”obestånd”, ”opror”, ”twist” och ”twedrekt”. I ett brev till invånare i Östergötland beskriver han till exempel smålänningarnas uppror som ”wpstötning”, ”obestond”, ”opror”, ”twist” och ”twedrekt”.³⁷ Han använder även det italienska ordet ”parlamente” som betydde ”uppror” i denna kontext.

Den 11 april 1529 skrev Gustav Vasa till marsken Lars Siggesson att smålänningarna ”haffue kastedtt sig wp emote oss”, och han ber om ett råd, ”huru thetta rwmor afstillas mågh”. I ett nytt brev till invånarna i Östergötland kallar Gustav Vasa det nämnda upproret för ”fajdh oc wpror”, ”obestond”, ”inbyrdis tuedrekt oc opror”. Han anmärker att om man har klagomål mot kungen, så är det möjligt att finna en lösning ”wthan opror, fejd eller blodz wtgiutelse”. I sina vidare brev, exempelvis i ett daterat den 20 april 1529, beskriver Gustav Vasa upproret som ”buller”, ”oråd”, ”twist” och ”twedrekt”. I ett fall talar han om att ”almogen wid Jöneköping har oprest tiil olydhe”.

Från och med den 23 april 1529 förändrades Gustav Vasas uppfattning om upproret väsentligt. Han började beskriva resningen som ett uppror som skedde i Småland och Västergötland, och understryka att upproret hade initierats av ridderskapet. Han fortsatte att kalla detta uppror för ”opror och obestond”, men började även tillämpa andra begrepp: ”forrederij”, ”homodh” (högmod) och ”handling”.

I allmänhet vittnar källorna till västgötaherrarnas uppror om att orden ”uppror” och ”uppresning” (”resning”) inte kunde tillämpas om

37. GIR VI, s. 27–29.

de politiska sakfrågorna objektivt, eftersom de användes i en konkret ideologisk kontext och hade en mer eller mindre negativ betydelse. Rebellerna blev tvungna att kalla sin rörelse för ett uppror och en resning när de hade förlorat sin kamp. Under upproret sa de att de ville föra kamp mot kungen och ”vara på hans argesta och värsta”. På detta vis föreställde de sig upproret som ett krig – som en horisontell kamp snarare än en vertikal.

Trots skillnaderna i uppfattningar och synvinkel finns det gemensamma drag i forskarnas framställningar av terminologin i västgöta-herrarnas uppror. Specialisterna konstaterar att begreppen ”uppror” och ”uppresning” användes omväxlande under 1500-talet. Vi uppfattar denna period som en övergångstid vad gäller den terminologi som betecknar uppror. Det råder inget tvivel om att Peter Reinholdsson har rätt när han konstaterar att begreppet ”resning” var vanligt under medeltiden, men under 1500-talet ersattes det av ordet ”uppror”.

Våra meningar går emellertid isär när det handlar om förklaringarna till denna utveckling. Jag tror inte att den förändrade terminologin speglar förändringar i resningarnas karaktär. Min uppfattning är följande. Under 1500-talet skedde en utveckling av det svenska språket. Flera nya utländska ord kom i bruk, bland annat ordet ”uppror” som lånades från tyskan. Så småningom ersatte detta ord det gamla svenska ordet ”uppresning”.

Samtidigt ändrades attityden till resningarna. Den medeltida idén att en resning kan vara legitim förkastades av Gustav Vasa och av de svenska teologerna. Olaus Petri hävdade i sitt verk *En svensk krönika* att undersåtarna aldrig har rätt att göra uppror. Olaus kritiserade heliga Birgitta för att hon uppmanade riksrådet att göra uppror mot kung Magnus Eriksson – att ”sättia sigh vp emoot konungen, och settia honom aff regementet”. Olaus uppfattade detta som ett försök att ”vpueckia tuist och tuedregt”.³⁸ Han ställde sig kritisk till 1400-talets upprorsledare Engelbrekt Engelbrektsson och betraktade honom som ”en vprorisk Man, emoot sitt rettha herskap”.³⁹ Denna typ av förändringar i attityden till uppror kopplades samman med den språkliga utvecklingen. Det svenska språket assimilerade ett nytt ord vars betydelse gradvis förändrades.

38. Olaus Petri, *Samlade skrifter*, band IV (Uppsala 1917), häfter OPSS IV, s. 115.

39. OPSS IV, s. 169.

Ett uppror, en resning – eller en allians? Västgötaherrarnas uppror utifrån ett teoretiskt och metodologiskt perspektiv

Frågan om huruvida västgötaherrarnas uppror ska uppfattas som ett ”uppror” eller som en ”resning” (enligt Peter Reinholdssons terminologi) förtjänar även en diskussion utifrån en teoretisk-metodologisk synvinkel. Enligt Reinholdssons uppfattning skulle de medeltida svenska *resningarna* ha varit krig som initierades och leddes av frälsemän. Därför skulle de motsvara den förklaring som gavs av Roland Mousnier i hans polemik mot Boris Porsjnev beträffande franska folkuppror. De *uppror* som skedde i Sverige under 1500-talet måste däremot betraktas som verkliga folkuppror, enligt Reinholdsson. Således motsvarar de den tolkning som lanserades av Porsjnev i hans debatt mot Mousnier. Reinholdsson betraktar västgötaherrarnas uppror som den sista medeltida resningen i Sverige, och det skulle i så fall ha tillhört den typ av rörelser som motsvarar Mousniers modell. Denna tolkning kan dock ifrågasättas. Även om ett uppror utnyttjades av frälsemän, och även om det till och med initierades av dem, utesluter detta inte att det åtminstone delvis kunde ha varit ett resultat av folkets missnöje mot kungen. Gränsen mellan ”uppror” och ”resningar”, mellan rörelserna av ”Porsjnev-typen” och ”Mousnier-typen”, var med andra ord inte så tydlig.

I detta sammanhang vill jag påminna om att det finns ännu en klassifikation av svenska medeltida uppror som lagts fram av Dick Harrison i hans monografi *Uppror och allians* från 1997.⁴⁰ Till skillnad från Reinholdsson knyter Harrison inte problemet med rörelsernas typologi till frågan om språket. Han delar i stället in de svenska medeltida upproren i två grupper: 1) *uppror* och 2) *allianser*. I den sistnämnda kategorin placerar Harrison de uppror där bönderna och frälsemännen uppträdde som bundsförvanter. Bönderna protesterade mot makthavarnas påtryckningar, medan frälsemännen försökte använda böndernas protest för sina politiska ändamål. Enligt min mening kan Harrisons klassifikation vara lämplig vid en beskrivning av västgötaherrarnas uppror. Vi kan betrakta detta uppror som en sådan *allians*.

40. Dick Harrison, *Uppror och allians. Politiskt våld i 1400-talets svenska bondesamhälle* (Malmö 1997).

Både Reinholdssons och Harrisons teorier beträffande svenska medeltida uppror godtogs av den finländske specialisten Kimmo Katajala.⁴¹ Han anmärkte emellertid att det inte fanns någon fast gräns mellan ”uppror” och ”allians” under medeltiden. Engelbrektsupproret började som ett bondeuppror, men utvecklades till en *allians* mellan bönderna och frälset som använde folkets protester i sin kamp mot kung Erik av Pommern.

Katajala gör ett försök att tillämpa Reinholdssons och Harrisons idéer i sin analys av det så kallade klubbekriget, det bondeuppror som ägde rum i Finland vid 1500-talets slut. Katajala slår fast att klubbekriget var ett uppror, och att hertig Karl försökte använda det i sin kamp mot kung Sigismund. Försöket misslyckades. Katajala sammanfattar: ”Tiden för militärallianser mellan högfrälsemän och bondehärer var dock förbi. En ny tid hade börjat under det sextonde århundradet. [...] En militär allians låg också mycket nära, men det lyckades inte.”⁴²

Enligt min uppfattning kan detta läge tolkas på ett annat vis. Både västgötaherrarnas uppror och klubbekriget visar att idén om en allians fortfarande var aktuell. De bondeuppror i Sverige och Finland som ägde rum under 1500-talet har, som vi har sett, studerats med hänsyn till diskussionen mellan Porsjnev och Mousnier. I detta sammanhang vill jag påminna om att den nämnda diskussionen handlade om 1600-talets Frankrike – det vill säga om en ännu senare epok och om en ännu mer avancerad stat. Det fanns emellertid flera gemensamma drag i de sociala protesterna i Frankrike och Norden. Mousnier avgick som segrare i sin debatt mot Porsjnev, enligt de flesta specialisters uppfattning. För Nordens historia innebär detta att även ett nordiskt uppror från 1500-talet eller från en senare tid kunde motsvara ”Mousnier-modellen”. Det kunde med andra ord fortfarande vara en *resning* eller en *allians*.

Sammanfattning

Kan ett uppror vara en kombination av en folkresning och en politisk kupp? Vi vet att så kunde vara fallet i olika länder under olika tider. Detta var också fallet med Engelbrektsupproret, och så förhöll det sig även med västgötaherrarnas uppror.

41. Kimmo Katajala, 'Uppror, resning och allians. Klubbekriget i senmedeltidens solnedgång', *Historisk Tidskrift för Finland* 85 (2000), s. 91–96.

42. *Ibid.*, s. 96.

Syftet med min undersökning av västgötaherrarnas uppror var att studera följande: 1) den historiografiska debatten kring upproret, 2) den terminologi som användes i källorna och 3) de teoretiska resonemang som de nordiska forskarna har tillämpat i sina studier av detta uppror och andra resningar. Det handlade om tre olika aspekter av diskussionen, men mina resultat överensstämmer i hög grad med varandra.

Vid min analys av historiografiska skildringar av västgötaherrarnas uppror har jag visat att historikerna såväl före som efter Lars-Arne Norborg har uppfattat västgötaherrarnas uppror som både ett folkuppror och en adlig resning. Vid min undersökning av den terminologi som användes av Gustav Vasa och andra samtida politiska aktörer har jag kommit fram till att man använde de begrepp som syftade på det faktum att denna resning var både adlig och folklig. Källornas innehåll bekräftar denna slutsats. Västgötaherrarnas uppror var både ett *uppror* och en *resning*, och begreppet *allians* skulle passa bra i det här fallet.

Jag har gått i polemik med Peter Reinholdsson som anser att övergången från begreppet *resning* till begreppet *uppror* skulle ha syftat på förändringarna i revolternas karaktär. Reinholdssons avhandling är påverkad av den så kallade *linguistic turn*, det vill säga den riktning i dagens humanistiska forskning som ställer språket i fokus. Jag anser emellertid att begreppen *uppror* och *resning* inte kan beskriva sociala fenomen objektivt. Det som förändrades var inte revolternas natur utan attityden till dem, och förändringarna i terminologi och ideologi hängde samman.